

TERCÜMELER :

TÜRK VERGİ TAHRİRLERİ*

Prof. Dr. L. FEKETE

Macarcadan çeviren : SADRETTİN KARATAY

I

Türk vergi tahrirleri hakkında umumi malûmat

Osmanlı imparatorluğu işgal ettiği bir sahayı doğrudan doğruya idare olunan bir Türk eyaleti haline getirince ilkin bu sahayı askerî bakımdan emniyet altına almış, sonra oradan iktisadi faydalar da sağlamağa çalışarak bu maksatla halkı muntazam vergi ödemeğe tâbi tutmuştur. Türk idaresi, işgali takibeden ilk yıllarda, köy ve şehirler aşığı yukarı daha önceki idare zamanında ödedikleri nispette bir vergi yatırdıkça, bununla yetinirdi; fakat idare

* Bu sayfalarda okuyucuya L. Fekete'nin 1943-te Budapeşte'de yayınlamış olduğu « Ostrogon sancağının 1570 yılı vergi tahriri » [Az esztergomi szandzsak 1570. evi adoösszeirasa] adlı eserinin Sadrettin Karatay tarafından tercüme edilmiş olan önsözü sunulmaktadır. Bu önsözü Türkçeye çevirtmekten maksadımız Türk vergi tahrirlerinin son derece yüksek olan ve esasen herkesçe bilinen değerine ilgililerin dikkatini yeniden çekmek ve bunları işliyerek yayınlamanın, elde edilecek malzeme üzerinde gerekli incelemeler yapacak olanları bir an önce teşkilâtlandırıp çalıştırma imkânlarını hazırlamanın Türk tarih bilimine düşen başlıca bir vazife olduğunu bir kere daha belirtmektir. Kanaatimizce Osmanlı imparatorluğunun hakiki tarihi tam bütünlüğüyle ancak bu vergi tahrirlerinin yayınlanarak tarihçilerin eline verilebildiği zaman meydana gelmiş bulunacaktır. Böylece, bu vergi tahrirlerinin ışığı altında Anadolu'nun Osmanlı devrine ait tarihini veya Macaristan'ın Türk devri tarihini tamamiyle başka bir renkte göreceğimize şüphe yoktur. Bu bakımdan mübalâgasız olarak şöyliyebiliriz ki, meselâ Macaristan'la ilgili malzeme L. Fekete tarafından tasarlanan şekilde işlenebilse Macaristan'ın 16. ve 17. yüzyıllar tarihini yeniden yazmak mümkün olur, hattâ zaruridir. Macaristan'ın Türk devri hakkında ileri sürdüğümüz bu görüş tabiatıyla Anadolu, Balkanlar ve Osmanlı İmparatorluğunun her hangi bir parçası için de vârittir. Bu itibarla L. Fekete'nin eserine yazdığı bu önsözün ilgililer tarafından anlayışla karşılanacağını ümarız.

Prof. Dr. T. Halasi Kun

teşkilâtını tamamiyle kurunca o sahanın emvalini ve gelir kaynaklarını etraflıca kayde geçirir, bunları mal beyanına tâbi tutarak kütükler tanzim eder ve artık kendi hesabına göre kısmen o mahallin eski âdetine, kısmen yeni konan Türk usulüne uyarak halka vergi yazardı.

Türk devletinin maliye memurları ziraat mahsulleriyle ham maddelerden elde olunan gelirlerin beyanına hususi bir önem verirlerdi, çünkü Türk hükümetinin başlıca gelirleri, imparatorluğun her yerinde olduğu gibi, Macaristan'da da bu kaynaklara, zirai istihisallere ve ham maddelere dayanırdı. Bu vakıa o çağdaki iktisadi hayatın anahatlarından maada Türk devletinin toprağı şahıslara mülkiyet olarak vermeyip sade ödenmesi gereken aidat karşılığı gelir çiftliği halinde intifaini tahsis etmesi ve bu şekliyle de her arazi sahibinin elinde ancak bu intifa hakkına koşulu hizmetler yerine getirildiği müddetçe bırakmasıyla açıklanabilir.¹ Bu duruma göre toprak devlete, biri topraktan geçinen râyanın elde ettiği gelir üzerinden ödediği vergi olmak üzere vasıtasız, öteki de bu râyanın her hangi bir devlet memuruna, Türk tımar sahibine râyalık hizmetleri görerek vasıtalı olmak üzere iki türlü gelir sağlardı.

Devlete böyle iki katlı bir gelir kaynağı olması itibariyle toprak kayıtlarının tutulması Türklerce mühim bir işti. Devletin, maliye teşkilâtına (*Türk haznedarlığına*), daha doğrusu onun başı olan *defterdara* yüklemiş olduğu bu ödevi defterdar kısmen merkez, yani İstanbul defterdarlığı (*defterhane*) memurlarına, kısmen vilâyetlerde bulunan ve keza defterdar denilen kendisine bağlı memurlara ve onların teşkilâtlarına gördürürdü.

¹ Yani Türk hükümeti, islâm şeriatının, «toprak umumiyetle devletin malıdır ve serbestçe faydalanabilecek özel veya her hangi bir müesseseye ait mülk haline ancak küçük ölçüde getirilebilir» kaidesini kabul ettiğinden toprağı eski sahiplerinden alarak devlet emvaline katmıştı. Böylece vaktiyle Macar devletine, hıristiyan kilisesine, şahıslara, Macar kişizadelerine ait arazi ve bunlar gibi Macar devletinin ve hıristiyan kilisesinin malı olan emlâk de Türk devletinin malı haline gelmişti ve devlet bunlardan hıristiyan halkın, bazı şahısların veya teşekküllerin elinde bir şey bırakmışsa bu gibilerden mülkiyet hakkını tanıma karşılığı olarak resim tahsil ederdi (*tapu*). Özel şahsiyetlerin mahdut gayrimenkulleri, meselâ şehirde bulunan küçük ikametgâhları üzerindeki tasarruf serbestilerini, şahsi mülkiyet hakkını uzun zaman askıda bırakmak suretiyle, tahdidederdi.

Vilâyet defterdarı, toprak mahsullerinin iki nevine göre, iki çeşit hesap tutardı. Bunlardan biri vasitasız hazine gelirine, yani râyanın vergisine mahsustu; öteki ise tımar haklarının durumunu, yani o sırada intifa hakkının devlet tarafından kime verildiğini, kimin faydalanmakta olduğunu gösterirdi. Devlet tımar erbabına asıl toprağı değil, onun intifa hakkını, tımar gelirini verdiği göre, yani maaş yerine tımar haklarını memuruna devrettiği için tımar hakkının, nakit yerini tutan bu kıymetin, ödeme vasitasının gelirsiz kalması, serfin, islâm ıstılâhına göre râyanın tımar sahibine karşı olan vazifelerinden kurtulmaması hazinenin menfaati idi ve tımar hakkı, meselâ ölüm neticesi sahipsiz kalacak, dolayısıyla yeniden hazineye dönecek olursa ona lâıyk olan birine hemen tekrar tahsis olunurdu.

Lüzum görülen yerlerde devlet bu iki çeşit muameleyi, verginin hesaplanmasını ve tımar hakkı üzerinde yeniden husule gelen durumu birbirinden ayırmış ve vergi hesapları hep para (*mal*) üzerinden görüldüğü cihetle vergi işlerinin idaresini öteden beri *mal defterdarı* yahut kısaca *defterdar* denilen memurunun salâhiyeti çerçevesine bırakmıştır. Tımar hakkının beyanını ise başında *tımar defterdarı* bulunan yeni bir teşkilâta vermişti, çünkü tahsisat olarak dağıtılan arazinin adı başlangıçta, genişliğine bakılmaksızın, *tımar*dı. Macaristan'daki Türk vilâyetlerinde de bu iki teşkilâtı çok kere birbirinden ayrı birer daire olarak görürüz; böylece meselâ Budin vilâyetinde de ayrı ayrı birer mal defterdarı ve tımar defterdarı bulunurdu. Buna karşılık sonradan teşkil olunmuş bazı vilâyetlerde tımar tevzii işlerinin idaresi, yani tımar defterdarlığıyla ilgili işler de mal defterdarlığı salâhiyet çerçevesine dahildi.

Tımar haklarının tahsisinde devlete düşen iş, bu tahsisi yapan makamın (büyük tahsislerde padişah adına iş yapan divan, küçük değerdeki tahsislerde vilâyet, yani beylerbeyi) tımar sahibinin her bir köydeki râyadan tahsile hakkı olan para miktarını *tahsis beratında* göstermekten ibaretti. Paranın tahsilinde, tımar haklarının tatbikatında devlet tımar sahibini serbest bırakır ve tahsil olunan paranın defterini tutmağa, bundan hesap vermeğe onu mecbur tutmazdı.

Buna karşılık hazinenin doğrudan doğruya hakkı olan menfaatlerin, râyadan tahsil olunan verginin ise devlet her yıl tam tamına hesabını isterdi. Bu hesabı devletin yukarıda sözü geçen makamı, mal defterdarlığı, bölge bölge, sancak sancak tuttururdu. Meselâ Budin mal defterdarı Budin vilâyetinin genişliğine ve bölge taksimatına, bu vilâyet o vakitler kaç sancağa ayrılmışsa ona göre 15-18 defter tutturur, *tahrir* yaptırırdı. Defterdarın memurları, *eminler*, ilkin mahallinde tahrirde mesnet olacak malûmatı toplarlar, bunun üzerine *kâtipler* bu kayıtları Budin defterhanesinde tevhid ederek *defter* haline getirir ve bu defteri iki nüsha olarak temize çekerlerdi. Budin defterdarı bu temiz nüshalardan birini yıllık tahririn eki olarak imparatorluğun maliye merkezine, İstanbul defterhanesine yollar, öteki nüshayı ise, gelecek yılın vergi tahririnde esas olarak kullanılmak üzere saklardı.¹ Bu suretle bir buçuk yüzyıllık Türk idaresi sırasında gerek imparatorluk başkentinde, gerekse vilâyet merkezlerinde, bazı vilâyetlere ait defterlerden önemli miktarda seriler toplanmış bulunmaktadır.

Budin'de kalmış olan vergi tahrirleri defterhane evrak hazinesinde bulunmakta iken zamanla "actualité," kıymetlerini kaybederek değersiz evrak arasına karışıp gittiği gibi "devamlı savaşlar bölgesi," olan Budin uclarında muhasaralar sırasında da yok olmuşlar ve çok defa muhasara dışında da yanıp kül haline gelmişlerdir. Bir vakitler pek çok olması lâzım gelen bu evraktan bugün ancak pek az kalmıştır. Bunun en büyük kısmını değerli İtalyan istihkâm subayı Marsigli² 1686-da geri alınan Budin'in harabeleri arasında defterhanenin eski evrak hazinelerine rasladığı zaman toplayıp götürmüş, küçük bir kısmı da başkaları tarafından, birazı daha önceki savaşlarda harb ganimeti olarak ele geçirilmiş ve hâtıra diye götürülmüştür. Bu evrak bu Batı'lı adamlar vasıtasıyla sonradan Varşova'ya, Stokholm'a, Paris'e kadar genişleyen bir

¹ Budin defterdarlığı için hazırlanan ve Budin'de muhafaza edilen bu defterlerden bazıları da, belki de Budin'in beklenen muhasaralarına karşı alınan tedbirler sırasında imparatorluk merkezine sevk olunmuştur. Defterlerden bir kısmının bugün İstanbul'da ikişer nüsha olarak bulunuşu bununla açıklanabilir, yani ikinci nüshalar Türk başkentine bu suretle gelmiş olmalıdır.

² J. L. Beliczay: Marsigli elete es munkai [Marsigli'nin hayatı ve eserleri], Budapest, 1881. Ertekezések a történelmi tudományok köréből [Tarihî ilimlerden araştırmalar], IX. c. 9. sayı.

çevre içinde dağılarak muhtelif Avrupa kütüphanelerine, ilmi koleksiyonlara girmişlerdir ki, bunlar çoktan beri buralarda ilmi araştırmalarda bulunanların serbesçe faydalanabilecekleri bir halde bulunmaktadır.

Macar araştırmacıları bu vesikaları birçok defa incelemişlerdir. İlkın kısa bir yazı ile A. Szilady bunlar üzerine dikkati çekmiş,¹ sonra A. Velics ile E. Kammerer yıllarca üzerlerinde araştırmalarda bulunmuşlardır. Bu sonuncular iki ciltlik tercüme halinde bunlardan bol miktarda örnek vermişlerdir.² Bunların Viyana'daki Nationalbibliothek ve Dresden'deki Landesbibliothekte buldukları malzemenen âzami faydalanarak yayınlamış oldukları eserden Türk vergi tahrirlerinin son derece büyük tarihî kaynak değeri taşımakta oldukları anlaşılmıştır, çünkü bu verintilerle Macaristan'ın *pragmatica sanctio*dan bir buçuk yüzyıl önceki nüfus durumu, meselenin birçok kültürel, dinî, iktisadi ve sair cepheleriyle birlikte, hem de Türklerle meskûn sahada, yani başkaca kaynağımız hemen hiç bulunmıyan yerlerde tesbit edilebilmektedir; fakat aynı eser Viyana ve Dresden'de bulunan malzemenin bu meselelerin tamamıyla aydınlatılmasına yeter olmadığını da meydana koymuştur,³ çünkü bu malzeme mahduttur, ancak muayyen devirlerle ve muayyen bölgelerle ilgilidir ve bazı parçaları da noksandır, bu bakımdan ancak umumi bir fikir vermeğe, belki de daha sonraki araştırmaların yapılmasında rehberlik etmeğe yarar.

A. Velics'ten sonra Türk vergi tahrirlerinin doğrudan doğruya araştırma ve yayınlama işini bu satırların yazarı gaye edinmiştir. Avrupa'nın büyük kitapsarayları, Viyana'daki Nationalbibliothek ile eski Konsular-Akademienin kütüphanesi, Berlin'deki Staatsbibliothek, Leipzig kütüphaneleri (Universitätsbibliothek, Städ-

¹ A. Szilady: A deftereokröl [Defterlere dair], Budapest, 1872. Ertekezsek a nyelv- es szeptudományok köreböl [Dil ve güzel sanatlar ilimlerinden araştırmalar], II. C. 11. sayı.

² A. Magyarországi török kincstari defterek, fordította Laszlofalvi Velics Antal, sajtó alá rendezte Kammerer Ernő [Macaristan'a ait Türk hazine defterleri. Çeviren: A. Velics, yayınlıyan: E. Kammerer]. I-II., Budapest, 1886 ve 1890.

³ Velics ve Kammerer'in büyük eserlerinin en göze çarpan eksikliği —eserin başka kusurlarından, pek çok paleografya hatalarından sarfınazar — çok yerinde noksan malûmat vermesindedir. En çok sözü geçen kaynak-yayınlarından olmakla beraber bu eserdeki verintileri işlemek mümkün olmayışı bununla açıklanabilir.

tische Bibliothek ve Bibliothek der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft), Halle kütüphaneleri (Universitätsbibliothek ile Waisenhaus kütüphanesi), Gotha, Münih, Göttingen, Dresden, Wolfenbüttel, Paris, Varşova ve Stokholm kütüphaneleri ödünç verme suretiyle bu çalışmalara büyük bir nezaketle lüzumlu malzemeyi tahsis etmişlerdir. Gösterdikleri bu şükrandeğer yardım sayesinde ki, sahip buldukları Türk tahrir vesikalarından büyücek parçaların Budapeşte'de kopyeleri alınmak mümkün olmuş (bu eserin konusunu teşkil eden Ostrogon "Esztergom,, tahriri de bundan yıllarca evvel bu şekilde kopye edilmiştir) ve uzun boylu çalışmalardan sonra Avrupa'da bulunabilen defter şeklindeki bütün Türk arşiv malzemesi üzerine tafsillatlı bir katalog hazırlanabilmiştir. Fakat bu katalog tamamlandığı zaman aşağı yukarı şu kanaate varılmıştır ki, Batı memleketleri kütüphanelerinde saklanan bütün malzeme bir arada bile Türk idaresi altında yaşamış olan bütün Macaristan sahasını kucaklamamaktadır ve bu sahanın tam bir şekilde tanıtılmasını ancak bir zamanlar Budin'den Türk başkentine sevk edilmiş bulunan ve — eğer kalmışsa — Türk arşivlerinde raslanabilecek olan tahrirlerden bekliyoruz.

Vaktiyle Macaristan'daki vilâyetlerden usulü dairesindeki resmî kanalla İstanbul'a sevk edilmiş olan tahrirler o zamandan beri geçen yüzyıllar zarfında keza birtakım tehlikeler geçirmişler, yangın, çürüme neticesi bunların da çoğu yok olmuştur.¹ Böyle olmakla beraber İstanbul arşivlerinde bugün de çok kıymetli malzeme, bu meyanda Macaristan'la ilgili vergi tahrir defterlerinden mühim bir miktar mevcut bulunmaktadır. Bu arşivlerin tafsillatlı bir katalogu veya meselâ Batı arşivleri üzerine mevcut A. Velics tercümesi gibi bir rehber bulunmadığından 1937-de Türkiye'de arşiv hizmetinde bulunduğum sırada o zaman *Devlet arşivi* denilen, sonradan *Başbakanlık arşivi* adını almış olan evrak hazinesinde artık tasnif edilmiş bir halde muhafaza olunan malzeme arasında rasla-

¹ Her ne kadar Türkiye'de tarihi yadigârlar bugün daha dikkatli bir muhafaza altında bulunmakta ise de son bir nesillik zaman zarfında fevkalâde değer taşıyan üç arşiv, yüzyılın başlarında Şeyhülislâmlık Arşivi, bundan on beş yıl kadar önce Adliye Sarayı Arşivi ve geçen yıl Üniversite Edebiyat Fakültesi binası yanmış ve her defasında bu yapılarla birlikte büyük miktarda, son derece değerli arşiv malzemesi, yazma evrak mahvolup gitmiştir ki, bu da İstanbul yangınlarının ne büyük âfet olduklarını gösterir.

dığım Macaristan vergi tahrirleriyle ilgili olanlarını aşağıda gösteriyorum.¹ (Bu listede tahriri yapılan bölgenin adı,² onun yanında defterin o zaman taşıdığı işareti, yani cilt numarası ve tam veya takribî olarak tahririn yapıldığı zaman görülmektedir.)

Budin (Buda)	226. s. Büyük (Kanuni) Süleyman devri (1520-1566).
	356. s. 970 (milâdi 1562-63).
	459. s. 966 (1558-59).
	545. s. Kanuni Süleyman devri (1520-1566).
	555. s. 988 (1580-81).
	987. s. ³ Kanuni Süleyman devri (1520-1566).
	992. s. 989 (1581-82).
Çanad (Csanad)	936. s. ⁴ 987 (1579-80).
Ösek (Eszek)	714. s. (yılı ?).
Ostrogon (Esztergom)	225. s. XVII. yüzyıl.
	472. s. (yılı ?).
Gerejgal (Garazgal)	187. s. III. Murat devri (1574-1595).
Hatvan (Hatvan)	256. s. IV. Mehmet devri (1648-1687).

¹ I. Karacson'un 1910-1911-de İstanbul'da yapmış olduğu arşiv araştırmaları sırasında, araştırmalarının son devresinde eline geçmiş olan ve pek ziyade önem vermiş olduğu bu çeşit tahrirler belki de bizim burada göstereceklerimizin bazı parçaları idi. Karacson bu vesikalar hakkında daha etraflı bilgi vermemekte, sade bunları Velics ve Kammerer'in kitaplarında tanıtmış oldukları tahrirlerden daha değerli bulunduğu ve «kopye edilmelerinin muazzam bir iş» olduğunu kaydelemektedir. Bu büyük işe Karacson hastalığı ve çok geçmeden vuku bulan ölümü sebebiyle başlayamamıştır. Hâtıralarında (Szechenyi Umumi Kütüphanesi yazmaları) bu malzemeye dair fazla izahat vermiyor.

² Sözü geçen İstanbul arşiv rehberindeki maddeler sade bazı tahrirleri içine alan ciltlerin başında bulunan sancaklardaki tahrirleri göstermektedir; her hangi bir cilt birkaç sancağı ihtiva etse de —ki çok kere vakidir— bu husus ve sancakların adları, ne arşiv rehberinden, ne de bizim tanzim ettiğimiz listeden anlaşılmamaktadır.

³ 226 sayılı defterin aynıdır. 987 sayılı defter başından eksiktir, fakat daha dikkatli yazılmıştır.

⁴ Çok kötü bir haldedir.

	617. s. II. Selim devri (1566-1574).
	673. s. (yılı ?).
	938. s. (yılı ?).
Ilok (Ilok)	1024 s. IV. Mehmet devri (1648-1687). 873. s. Kanuni Süleyman devri (1520-1566).
Kopan (Koppan)	896. s. III. Murat devri (1574-1595). 932. s. (yılı ?)
Lipova (Lippa)	88. s. 962. (1554-55).
Mohaç (Mohacs)	494. s. II. Selim devri (1566-1574). 916. s. Kanuni Süleyman devri (1520-1566). 935. s. Kanuni Süleyman devri (1520-1566).
Nograd (Nograd)	109. s. 978. (1570-71). 292. s. 977. (1569-70). 502. s. 982. (1574-75). 925. s. (yılı ?).
Peçevf (Pecs)	176. s. 987. (1579-80). 590. s. ¹ (yılı ?).
Pojega (Pozsega)	206. s. 952. (1545-46). 365. s. III. Murat devri (1574-1595). 632. s. 972. (1564-65). 799. s. III. Murat devri (1574-1595). 976. s. 947. (1540-41). 983. s. 947. (1540-41).
Şimontorna (Simontornya)	194. s. Kanuni Süleyman devri (1520-1566). 408. s. Kanuni Süleyman devri (1520-1566).
Seçen (Szecseny)	321. s. 962. (1554-55).
Segedin (Szeged)	278. s. 986. (1578-79). 371. s. 968. (1560-61). 636. s. II. Selim devri (1566-1574). 737. s. ² 986. (1578-79).

¹ Kötü bir haldedir.

² 278 sayılı defterle aynı gitmektedir, fakat onun son sayfaları bunda yoktur.

Seksar (Szekszard)	499. s. 999. (1590-91). 525. s. 988. (1580-81). 684. s. III. Murat devri (1574-1595).
Üstüni Belgrad (Szekesfehervar)	535. s. ¹ IV. Murat devri (1623-1640).
Serem (Szerem)	579. s. II. Selim devri (1566-1574). 631. s. 986. (1578-79).
Solnok (Szolnok)	166. s. 1000 (1591-92). 290. s. ² (yılı ?).
Tamşavar (Temesvar)	553. s. 974. (1566-67). 906. s. 962. (1554-55). 928. s. 987. (1579-80). 112. s. 973. (1565-66). 975. s. 987. (1579-80).
Uyvar (Ujvar)	115. s. IV. Mehmet devri (1648-1687). 653. s. 1075. (1664-65).

İmdi yukarıda gösterilen, Macaristan'la ilgili vergi tahrir cetvellerini Avrupa yazma arşivlerinde bulunan aynı malzeme ile karşılaştıracak olursak İstanbul'daki malzemenin çok daha zengin, aynı zamanda bunun bazı ciltlerinin merkez için hazırlanmış nüshalar olduğundan, umumiyetle daha itinalı yazılmış olduklarını, bu itibarla daha faydalı ve tariht kaynak değeri daha yüksek olduğunu görürüz. Şu halde Macaristan'la ilgili vergi tahrir işlerinin incelenmesine bunlardan başlanmalıdır. Bu yadigârların işlenmesi, Türk hâkimiyeti altına girmiş olan Macar topraklarındaki nüfusu âdeta noksansız olarak tanıtabilir, hattâ yer yer en ideal şekilde, biri Türk hâkimiyetinin başlangıçlarını, biri aynı hâkimiyetin orta devresini ve biri de sonunu göstermek üzere iki-üç makta hazırlanmasına bile imkân verir ve böylece sade Türk hâkimiyetinin başlıca neticeleri değil, belki de umumi gelişmenin en önemli hareketleri gözümüzün önünde canlanmış olur. Avrupa koleksiyonlarındaki malzeme ile ise ancak bu Türkiye arşivlerindeki malzemeyi tamamlamak için lüzum görüldükçe meşgul olunmalıdır.

Yazık ki, maksada daha uygun olan ve daha verimli görünen bu yolda bugün henüz yürüyememekte ve İstanbul'daki tahrir

¹ Çok kötü bir haldedir.

² Takriben 166 sayılı defterin aynı görünmektedir.

malzemesini inceliyememekteyiz, çünkü bu malzemenin kullanılması ve fotoğrafisinin alınması için 1937-de ve 1939-da henüz izin verilmiyordu. Bu vaziyette çaresiz daha mütevazı imkânlarla yetinmemiz gerektiğinden biz de Avrupa koleksiyonları içinde hacimleri ve bütünlükleri itibariyle en üstte gelenleri ve tarihî kaynak olma bakımından en değerli olanlarını seçerek bunları tasfiyeye ve işlemeğe koyulduk. İşte Ostrogon (Esztergom) sancağına ait 1570 yılı tahririnde bu vasıfları bulduğumuz için daha yakın bir inceleme ve yayınlama konusu olarak aşağıdaki sahifelerde bunu alıyoruz.

Ostrogon sancağının 1570 yılına ait vergi tahrir defteri Berlin'deki Prusya Devlet Kütüphanesi Doğu Eserleri Dairesinin (Preussische Staatsbibliothek, Orientalische Abteilung) malıdır. İşareti : "Pet. II, Nachtr. I., Adı : "Defter-i mufassal-ı livası Ostrogon der vilâyet-i Budun,,. Budin vilâyeti Ostrogon livasının mufassal defteri. Bu tahrir islâmların tarihine, yani hicrî tarihe göre 978-de, milâdi 1570 yılı 5 haziranından 1571 yılının 25 mayısına kadar süren zaman için hazırlanmış olup burada 1570 tahriri diye adlandırışımız yalnız kısalık hatırı için değil, içindeki verintilerin 1570 yılı mahsulüne ait oluşundandır. Defter 85 yapraktan, yani 170 sahifeden ibaret olup biraz noksanı vardır. Kitabın kab sahifesinden herhalde livası kanununun metni ve Ostrogon râyasının adlarını gösteren bir veya birkaç sahife eksiktir. Defterin sonunda, son sahifede sancağın geliri, sonra bu çeşit tahrirlerin bitimlerinde usulden olan defterdarın imzasıyla salâhiyetli kadının tasdik derkenarı noksandır. Sahifeler avrupai sayılarla numaralanmıştır.

II

Ostrogon sancağının 1570 yılına mahsus vergi tahriri

Türk vergi tahrirlerinin ilk sahifesinde o devir padişahının süslü bir sanatla yazılmış adı ve kısaca unvanı, yani *tuğra* bulunmaktadır. Elimizdeki tahririn başındaki tuğranın metni şudur : "Selim Han İbn-i Sultan Süleyman, muzaffer daima,,.

Tuğradan sonra gelen sahifede usulen o sancağın *kanunu*, yani sancakla ilgili olarak çıkarılmış ve her zaman yürürlükte bulunan emirnameler toplu bir halde bulunur ki, kanunların ço-

ğunda görüldüğü gibi, bunlar "lüzumu halinde göz önünde bulunması", kaydiyle, hükümetin emri üzerine buraya konmuştur. Ostrogon sancağının 1570 yılına ait vergi tahrir defterinde kanun eksiktir. Bu eksikliği gidermek için sancağın başka bir kaynaktan öğrendiğimiz, ziraatle ilgili olan, böylece defterimizdeki malzeme ile alâkası bulunan ve onun bazı maddelerini açıklayan noktalarını bu eserin ilâvesinde gösteriyoruz.

Kanundan sonra tahrirler sancak dahilinde bulunan büyük arazi sahiplerini ve bunların gelirlerini, böylece padişahın, beylerbeyinin, sancak beyinin has çiftliklerini ve bunlardan elde olunan gelirleri göstermektedir. Bazan da has, ziamet, tımar diye ayrılan arazilerin her birinden sancak dahilinde kaç adedinin bulunduğu kaydolunur. Bunların, vergi tahrirlerinin esas kısmıyla alâkası olmayıp bunlar sade tahrir vazifelerini kolaylaştırmak için mal memurlarının kaydetmeyi faydalı buldukları bilgilerdir.

Bu giriş kısmından sonra asıl vergi tahriri başlamaktadır.

Vergi tahrir defterlerini mal memurları her zaman aynı usul dairesinde, bir örnek tutmamışlardır. Tahrirle ilgili verintileri toplamağa ve bunları tevhidetmeğe lüzumu kadar vakit buldukları barış zamanlarında mevcut şekle uygun olarak, bir şema üzerine çalışıyorlardı. Bu zamanlarda memurlar köy köy dolaşır, aile reislerini ve aile içinde hayatta bulunan yetişkin erkekleri yazar, köyde vergi ile mükellef kıldıkları evlerin sayısını, köyden temin olunacak gelir miktarını verirler, sonra da bunu buğday, mahlût, tahıl, şıra ve saire diye bazı istihsal kollarına ayırırlardı. İstihsal neticelerinden bazan bundan da etraflı hesaplar verilirdi: meselâ Segedin (Szeged) sancağına ait vergi tahrirlerinden birinde her aile kaydının hizasında elde olunan hububat cinslerinin ve bunlara düşecek öşrün miktarı gösterilmekte, her ailenin kaç tane arı kovanı, hayvanı, bilhassa koyunu bulunduğu işaret olunmakta, hasılı her ailenin varlığı üzerine ayrı bilgi verilmektedir. Buna karşılık bazı yeni ele geçirilmiş olup maliye makamlarının elinde henüz oraya ait esaslı bilgiler bulunmayan bölgelerde veya savaş zamanında, etraflı bilgi elde etmeğe vakit ve imkân olmayan yerlerde yapılan tahrirlerde teferruatı bir yana bırakarak sade başlıca neticeleri göstermişlerdir, böylece her köyde aile reisleri kaydedilmeksizin köyün vergisi bir kalemde gösterilmiş, sade vergiyi kimin (usulen köy muhtarı), ne zaman, kime teslim ettiği, bölge mal

veznesine nasıl yatırıldığı ve köyün Türk tımarcısının kim olduğu v. s. gibi düşünceler katılmıştır.

Ostrogon sancağının 1570 yılı vergi tahriri vergi tahrirlerinin yukarıda gösterilen iki şeklinden birincisine, gitgide umumileşmiş, usul haline gelmiş olan şekline göre hazırlanmıştır; bunda yerin adı, ne türlü bir iskân olduğu yazılıdır, orada oturan erkeklerin kaydı vardır, evlerin numaraları, kesilen verginin, yani hazine gelirinin miktarı gösterilmiştir ve nihayet bu gelirin müfredatını gösterdiği de vakidir.

Tahrire giren yerler oradaki iskân şekline göre şehir, köy ve *pusta* olarak ayrılmaktadır. Türk kayıtlarında şehir adı Macarcadan geçme *varoş* söziyle, köy sözü *kariye* ve Macarca *puzta* (o. *pusta*) kelimesi ise *mezraa* olarak alınmıştır.

Macaristan'ın Türk hâkimiyeti altına geçmiş olan bölgelerinde *varoş* denilen yerin hüviyeti islâm-Türk âleminde *şehir* tâbir edilen yerin hüviyetiyle aynı değildi, çünkü Türklerin şehir dedikleri yerde kadı ve mülki idare bulunduğu halde Türklerce *varoş* denilen iskân yerlerinde bu resmî şahsiyetlerin veya makamların bulunması şart değildi. Macaristan'daki Türk *varoşu* Türk devrinde bile oldukça gelişmiş idarî teşkilâtıyla, canlı iktisadi hayatıyla ve panayır kurma hakkıyla, içerisinde Türk kadısı otursun oturmasın, daha kalabalık, daha büyük bir yer, Macar şehrinin halefi idi.

Köy deyimiyle küçük iskân yerleri anlaşılıyordu; *pusta*, yani *mezraa* ise oturulmayan, sade yakın köylerden birinin faydalandığı ve hazineye bu suretle irat getiren yerlerdi.

Yerin adı verildikten sonra defter, şehir ve köylerdeki, vergiyle mükellef aile reislerini ve bunların yetişkin erkek çocuklarını kaydetmektedir (sade defterin son 2-3 sahifesinde bunu göremiyoruz, burada yalnız köy veya mezraanın ödiyeceği verginin miktarı yazılıdır) ve adlardan sonra o yerde bulunan evlerin (*hane*) sayısı verilmektedir. Hanelerin sayısı umumiyetle vergi mükellefi kişilerin sayısından aşağıdır, yani "hane,, bazı ahvalde birkaç ad vermekte, birkaç aileden teşekkül etmiş bulunmaktadır.

Bu verintileri o yerin hazineye sağladığı *gelir yekûnu* takib ediyor. Bu yekûnun tâyininde tatbikatta iki usule baş vurulduğunu görmekteyiz. Eğer defterdar her hangi bir köyle geçen yılki verintilere dayanan götürü hesap bir para ödemesi hususunda anlaşmışsa o zaman vergi yıllık götürü, maktu bir miktar üzerinden

kesilir ve müfredata girilmez ; ortada böyle bir anlaşma yoksa, yani köy her zamanki mahsulü üzerinden vergi veriyorsa, o vakit mahsulün hesabı yıldan yıla müfredatiyle tutulurdu. Gelir yekünü (*hasıl*) müfredattan sonra değil, müfredat listesinin başında gösterilmektedir.

Yıllık götürü vergiyi (*ber vech-i maktu*) kısmen, nüfusu fazlaca ve varlıklı olup maktu vergi ödemenin mahzurlarını göze alabilen, aynı zamanda ödenecek verginin köy halkı arasında taksimini ve bunun tahsili işlerini üzerine alan köyler taahhüdederdi. Fakat bunlardan başka, Türk memurlarının her yıl mahsulü kontrol için gitmeleri değmiyen bazı küçük yerler ve nihayet merkezden uzak, uclarda veya asıl siyasi hudutlar dışında bulunup da vergi tahsil-darının yahut tımar sahibinin kolay kolay gidemediği küçük yerler de vergilerini maktu olarak öderlerdi.

Vergiler bazı mahsullerde mahsulün onda biri ile ve para olarak veya sade para olarak gösterilirdi. Esasen vergi mahsul olarak da gösterilmiş olsa yine para ile ödenirdi.

Verginin maktu olarak ödenmediği yerde mahsulün veya verginin müfredatı gösterilirken ödenecek maddeler kâh *öşür* (onda bir),¹ kâh *resim* (vergi) diye gösterilmiştir.

Öşürle resmin müfredatları gösterilirken Türk veya Macar kıymet ölçülerinin karışık olarak kullanıldığı görülmektedir.

Hububat hesaplarında aslen Araplardan alınma *keyl* kullanılırdı ki, Türkler bunu *kile* şeklinde söyler ve yazarlardı ; Macar râya ise onlardan alarak *kila* derdi. Macaristan'ın Türk devrinde iktisadi hayatta çeşitli Türk ve Macar hububat ölçüleri arasında çeşitli kileler bulunduğundan malûmatımız vardır. Meselâ Budin uc havalisine mahsus "Budun'un uc kilesi,, , Kula (Gyula) havalisine mahsus "Kula kilesi,, ölçülerinin adlarını bilmekte isek de bunların hacımları hakkında bilgimiz yoktur. Türkler muhtelif yerlerin

¹ Hazine öşrü Türk imparatorluğunun her yerinde mahsulün tam onda biri değil, kırallık Macaristan'ında *decima* denilen öşürde olduğu gibi çok zaman daha fazla idi. Türkiye'de öşrün mahsulün yarısını bile tuttuğu olurdu. Mamafih bilindiğine göre Türkler Macaristan'daki arazilerinden hazine vergisini tam onda bir olarak toplamışlardır ve Ostrogon sancağı kanununda da mahsulden ancak onda bir alınması yazılıdır. Buna göre mahsulün tamamı öşre tâbi tutulduğu ve hükümet memurunun da kanunda yazılı miktardan fazla vergi kesmediği normal şartlar altında köyün mahsulü, köye kesilen verginin tam on misli olurdu.

kileleri arasında çok kere bir fark gözetirlerdi ve en çok kullanılan başkent kilesinin (*İstanbul kilesi*) hacmı da çok defa 18 ve 22 okka (1 okka 1281 gram) arasında değişirdi ki, aşağı yukarı 22-28 kilogram tutar. Kile kıymetinin böyle çok kere değişmesi yüzünden zannederiz ki Türkler, hiç olmazsa Macaristan'daki hâkimiyetlerinin ilk zamanlarında, Macar köyüne kilenin sade adını götürmüşler, fakat hakikatta Macar köyünde hangi ölçek kullanılıyorsa onunla ölçmüşlerdir; bu suretle kile deyince yerine göre orada kullanılan ölçęi anlamışlar ve bunu hiçbir karışıklığa ve hazinenin zarar görmesine meydan kalmaksızın kullanmışlardır, çünkü yukarıda da işaret ettiğimiz gibi hükümet adamları öşrü muayyen bir hububat ölçęiyle ölçerler, fakat bunun yerine para toplarlardı, yani hububatın hesabını ayniyat olarak değil, para olarak görürlerdi.

Tahrirlerimizde hacım ölçüsü olarak *pinte* kullanıldığını görmekteyiz ki, bu herhalde bugünkü bildiğimiz hacım ölçüsüdür.

Para vahitleri arasında keza karışık olarak Macar ve Türk paralarının adlarını görüyoruz.

Türk para vahidinin esası ve küçük meblâğların hesabında en çok kullanılan vahit *akçe* denilen ufak bir gümüş sikke idi ki, ilk basıldığı zamanlarda, XIV. yüzyılda tahminen 0.750 gram gümüşü ihtiva ederdi. 1555-te akçe Budin'de 2-2.5 dinar değerdi ve kırkı bir Türk kuruşu, ellisi bir Macar florini tutardı; tahririmiz zamanında değeri artık daha küçüktür. Şu resmî fiat tesbitleri akçenin o zamanki kıymetini gösterirler: bir domuz veya bir kovan arının değeri 20 akçe (vergesi, yani değerlerinin onda biri 2 akçe olduğuna göre), bir kuzu 15 akçe, bir araba ot 10-20 akçe, bir kile mercemek 5 akçe.

Türk devleti hâkimiyeti altına geçirdiği sahalara kendi parasını yetiştiremediği için epeyce zaman eski Macar parası da piyasada sürülmüştür; Macar parası resmî Türk dairelerinde de geçerdi, hattâ Türk makamlarının da bu para ile ödemelerde buldukları olurdu. Meselâ Üstüni Belgrad (Szekesfehervar) müslüman din adamları 1572-de tahsisatlarını Macar parası olarak almışlardır. Kaynaklarımızda Macar meskûkatından Macar altını: "forint,, (*flori*, nadiren *forind*) ve *penz*, *peniz*, *penüz* adlı bir ufaklık para sık sık geçmektedir. Elimizdeki tahrir bir pint sıra bedelini 3 penz, bir kile buğdayı 12, bir kile mahlûtu 6 penz hesabederek en zi-

yade sıra ve hububat öşürleri yerine ödenen nakdi, penzle ifade etmektedir. Anlaşılan —penz daha kıymetli olduğu halde— resmî veznelere yapılan ödemelerde penz akçe ile müsavi değerde, veznelerden yapılan ödemelerde ise daha yüksek değerde tutulmakta idi.

Vergi tarhının müfredatında maddelerin sıralanışı hep aynı şekilde, cetveldeki maddelerin sırasına göre yapılmıştır.

Müfredatın tanziminde bazı yerlerde birinci madde olarak kapıların sayısını bulmaktayız. Kapıların sayısı çok kere evlerin sayısına denktir (bazan biraz fazla), yani bunlar umumiyetle aynı usulle tesbit olunmuşlardır. Her kapıdan tahsil edilen verginin miktarı elimizdeki tahrir yılında 50 akçe iken birkaç yıl sonra yapılan Sigetvar (Szigetvar) tahririnde 60 akçe olmuş, daha sonraları akçe değerinin düşmesi yüzünden gittikçe artarak devrin sonunda 320 akçeye kadar yükselmiştir. *Kapu* namı altında ödenen vergiden kapı vergisi, “*resm-i kapu*,” diye Türk tımar sahibi-ne ödenen ve tahririmiz devrinde keza 50 akçe tutan vergi anlaşılmamalıdır ; yukarıda söylediğimiz gibi hükümet makamları tımar sahiplerinin vergilerinin tahsili ile ilgilenmezler ve bu vergilerin cinslerini devlet vergisi cetvellerinde göstermezlerdi (tımar sahibi ile râyanın birbirine karşı olan münasebetleri çoğu zaman bunların kendi aralarındaki anlaşmalarla tanzim olunurdu). Burada hesabı verilen vergi hazine vergisidir, fakat bu Macar “kapu vergisi,”nden alınma olmayıp Balkanlar’da ve Anadolu’da raslanan bir nevi Türk vergisidir. Bu vergi Türk kanununun *haraç* dediği, başka kaynaklarda Türk ıstılâhına göre *cizye*, *avarız* diye adlandırılan verginin aynı idi. Zaten buna benzer tahrirlerde başta sözü geçen vergiye kâh *cizye*, kâh *avarız*, bazan da —bir florin tuttuğu için— *flori vergisi* (*resm-i flori*) denmektedir ve bu tahrir defterlerinin başında *cizye* defteri, *avarız* defteri ve saire diye yazmaktadır. Bizde bu vergiye, belki Batı dillerinin tesiriyle pek yerinde olmayan yeni çıktı bir tâbirle “baş vergisi,” demek âdet olmuştur.

Tahririmiz ikinci yerde daima buğday öşrünü zikretmektedir. Burada öşrün miktarını Türk hububat ölçüsü olan kile hesabından kayıt ve bir kile buğdayı 12 penz üzerinden değerlendirerek bütün köyün bu nam altındaki gelirini gösteriyor.

Üçüncü madde karışık hububat (*mahlût*) olup bunun hesabı da aynıdır. *Mahlût* deyince bugün Türklerce karışık ekilen buğ-

dayla arpa mahsulü anlaşılır ki, buna *melez* de derler, tahririmizdeki mahlûtun buğday ve çavdar melezi olması muhtemeldir.

Bunu takibeden vergi maddesi orman ve mera vergisi "*resm-i hime ve kâh*," dır. Bununla râya orman ve meradan yaptığı istifadeleri ödemiş oluyordu. Orman ve mera kullanma hakkı vergisi (bedeli) kapı başına tesbit ve bu nam altında her köyde kapıların sayısına göre, her kapıya 20-şer akçe üzerinden tarh olunurdu. Birkaçı bir arada bir kapı teşkil eden aileler bu vergiyi ortaklaşa öderler ve orman - mera kullanma haklarından vergileri nispetinde faydalanırlardı.

Bundan sonraki vergi maddesinde, bağ vergisinde, bağ sahibinin müslüman oluşuna veya olmayışına göre iki usulle karşılaşmaktayız. Mahsulünün büyük kısmını şaraba ayıran hıristiyan bağ sahibi, bağının mahsulünden *öşür* verir, üzümü meyva olarak yetiştiren ve onu ezse bile bundan dinin haram ettiği şarap yapmayıp kaynatarak dinin müsaade ettiği tatlı içki (*şıra, pekmez*) yapan müslüman bağ sahibi ise muayyen şartlar altında bağın yerinden vergi verirdi (*resm-i dönüm*). Ancak bir müslüman bağını gayrimüslim birinden satın almışsa o da *öşür* vermekle mükellef bulunurdu. Yani hazinenin *öşür* olarak tahsil ettiği yekûn dönüm vergisi olarak aldığından fazla tutardı ki, evvelce daha yüksek vergi matrahı olan bağın sonraları daha aşağı bir matrah olmasına hazine bir zarar göze almaksızın müsaade edemezdi. Zaten tahririmizde müslüman bağlarından bahis yok gibidir, böylesine yalnız büyücek müstahkem yerlerde, bahsettiğimiz bölgede yalnız Ostrogon'da raslanırdı.

Şıra vergisi nakit olarak tarh edildiği gibi domuz besliyenlerden alınan vergi de nakde tahvil edilirdi. Bu sonuncusu *bidattı*, çünkü müslümanlıkta şeriat domuzu temiz hayvan saymadığından devlet hazinesi gelirine karıştırmazdı; domuzdan vergi alınmasına ancak sonradan padişahlar izin vermişlerdir.

Bundan sonraki vergi maddesi arı besleme (*öşr-ü gevare*) olup *öşür* şeklinde hesaplanır ve kovan başına iki akçe vergi alınırdı.

Keten *öşrü* (*öşr-ü keten*), lâhana, biber ve soğan *öşrü* (*öşr-ü kelem u biber u piyaz*), bazan mercemek *öşrü* (*öşr-ü ades, ades*) ve meyva *öşrü* (*öşr-ü meyva*) daha az miktarda gelir sağlardı.

Tahririmizde bunlardan başka birkaç kalem gelir maddesi daha görülmektedir ki, bunlar râyanın istihaliyle ilgili vergiler

olmayıp birtakım hazine haklarının, hazine mahsulünün, hazine malının kıymetlendirilmesinden husule gelirdi. Bazı köylerin sınırları içinde hazine malı olarak kalmış, elde olunan otu araba hesabı değerlendirilen çayırlar, çarklarının sayısına ve çalışmasına, bütün yıl veya altı ay işlediğine göre bir vergi tarh olunan veya imalâtı üzerinden gelir getiren değirmenler bulunduğu gibi nadiren, pek az yerde balık avı hakkı da hazine uhdesinde kalmış olur ve hazineye istihsale göre, yani her zaman değişen bir gelir sağlardı. Son madde olarak zirai suçlardan tahsil edilen ceza paraları (*bad u hava*), evlenme vergisi (*resm-i arusan*, çünkü evlenme izni bir resme tâbi idi, gelinin kız veya dul olduğuna göre 30 ile 60 akçe arasında değişir ve bu ücretin hiç olmazsa bir kısmı hazinenin olurdu) ve fıçı vergisi (*resm-ı fıçı*) gelmektedir. Bu üç vergi kaynağı bir arada bile ancak küçük bir yekûn tutardı.

Pek az yerde gelirler arasında *niyabet* adlı bir para cezası daha göze çarpmaktadır ki bu, suç işleyenlerden tahsil edilen para cezasıdır. *Serbest tımar* denilen bazı arazilerde bu paralar tımar sahibine, serbest olınayanlarında ise kısmen hazineye ait olurdu. "Niyabet,, kaydını gördüğümüz yerde o arazinin serbest tımar olmadığını anlamaktayız.

Elimizdeki tahrir Ostrogon sancağı içinde 470 coğrafi yerin (şehir, köy, mezraa) vergisini kaydetmektedir. Bu 470 yerden kesin olarak tâyin olunabilenleri haritaya alacak olursak sancağın sahası aşağı yukarı meydana çıkar. O zamanlar sancak Esztergom ve Bars illerini tamamıyla, Hont ilinin batı, Nyitra ilinin güney, Komarom ilinin kuzey kısımlarını ve nihayet Tunaötesi'nden Pilis ve Komarom illerinin bazı yerlerini ihtiva etmekteydi.

Sancağın hudutları doğuda Budin ve Nograd sancakları, kuzeyde, batıda ve kısmen güneyde Macar kiralığı, güneye doğru daha ileride Budin ve Üstüni Belgrad sancaklarıye çevrili idi. Hududunu yer yer tam olarak, bazı yerlerde tahminî olarak çizilebilmekteyiz. Sancağın hududu İpoly'un Tuna'ya döküldüğü yerden başlayarak Börzsöny dağları (sath-ı mailleri) hattı üzerinde, sonra İpoly ve Selmeçz vâdisinde kuzeye doğru Szitna'ya kadar ilerlerdi. Demek oluyor ki, hududun Türk arazisine temas eden, yani Türklerin iç hudutlarından sayılan bu kısmı nispeten tam olarak çizilebilir (buraya ait olan birkaç yer sancak bünyesinden uzak düşmekte ise de bu, Türklerin o zamanki idari taksimatında görül-

medik bir şey değildir; buna benzer tahrirlerde her hangi bir bölge içerisindeki bir mevkiin başka bir bölgeye bağlı olduğuna dair notlara az raslanmaz). Fakat artık Szitna'dan öteye sancağın hududunu takibetmek zorlaşır. Sancak hududu buradan itibaren aynı zamanda memleket hududu idi ve o zamanki iki devlet arası münasebetlerini sanki vergi defterleri ve aksettiriyorlarmış gibi sancağın hududu şuraya buraya çarpa çarpa belirsiz şekilde devam etmektedir. Hudut Szitna'dan batıya dönerek ve Ujbanya altından geçerek Zsitva vâdisine varıyor, Zsitva vâdisinde Kosztolany'nın üstünde Nyitra dağı geçerek, Nyitra kalesi üstüne ve arkasına uzanıyor ve bu civarda güney-batıya saparak belirsiz bir hat üzerinde Vag'a ve Vag boyunca Tuna'ya ulaşıyordu. Sancak hududunun Tunaötesi'ndeki kısmı Pilis ve Vertes dağlığında Budin ve Üstüni Belgrad sancaklarıyla ve Macar kiralığıyla temas etmekteydi; Macar kiralığı tarafına düşen kısmında Ostrogon'dan batıya doğru Almas'a kadar Tuna'ya dökülen derelerin kaynak bölgesini Tuna'nın yatağıyla muvazi bir hatla bağliyaçağı düşünölebilen hayalî bir çizgi, hudut olarak alınabilir.

Hudut hattının bu belirsizliği kısmen şununla izah edilebilir ki, Türk-Macar memleket hududu, bilindiğı gibi, tam olarak çizilmiş değildi, iki taraf barış antlaşmalarında yalnız şu veya bu kalenin nereye ait olacağı üzerine anlaşılır, fakat bazı köylerin hangi kaleye, hangi tarafa ait oldukları meselesi barışın akdinden sonra da münakaşa konusu veya kuvvet işi olurdu. Bu belirsiz duruma karşı Türk idaresi yabancılık göstermiyor, hattâ işine de geliyordu, çünkü hâkimiyetini "barış,, denilen zamanda da genişletmek için bu durumdan faydalanıyordu. İki devlet arasında yapılan müzakerelerde Türk mümessilleri: "Bir zamanlar bütün Macaristan Budin'in idaresi altında idi, hakkına kalırsa şimdi de Budin'in hâkimiyeti altında bulunması lâzım gelir,, derlerdi; bu görüş neticesi hududa yakın ilk köylere karşı Türk makamlarıyla Türk beyleri tabiatıyla daha geniş haklar ileri sürebiliyorlardı. Yüksek rütbeli komutanlarla küçük memurlar, paşalar, beyler, köyleri birer birer vergiye bağlamak, yani tâbi köy haline getirmek için haberler salar, akıncılar yollarlardı. Bunlardan bazılarında ilkin az, âdeta sembolik denebilecek bir vergi kesilir, fakat bir kere "Türk devleti defterine,, geçip tahrirler sonunda nüfus (aile reisleri) cetvelleri İstanbul'ca da malûm olunca taahhütlerinin altından kolay kolay

sıyırılmazlardı ; Türk hükümeti bunları devletin esas bünyesinden saymakta ve iki devlet arasındaki müzakerelerde Macar kiralılığını bu köylerden vazgeçirmeğe, yani ona tedricen genişlettiği vergi hududunu memleket hududu, siyasi hudut olarak tanıtmaya çalışırdı.

Bu genişlemenin bazı hareketleri Ostrogon sancağı vergi tahrirlerinde de gösterilebilir. Sancak 1543-te, Ostrogon'un işgali üzerine teşkil olunmuştur. O zamanlar henüz, hususiyle Tuna'nın sağında, dar bir sahayı içine almakta idi, çünkü sol kıyıda Türklerin belli başlı bir kaleleri yoktu. Fakat Ostrogon'un karşısında ortaçağdan kalma Kakat mezraası yanında Ciğerdelen (Macarlar Çekerden derler) parkanını yaptıktan sonra, burasını köprü başı olarak kullanmak suretiyle Tuna'nın sol kıyısında da durmadan hâkimiyetlerini genişlettiler. Bu genişleme sancağa bağlı köy ve hane sayılarının yükselişinden de bellidir. Köylerle mezraaların sayısı 1553 vergi tahririnde 216 iken 1570-e kadar 470-e yükselmiştir ve bu 470 köy ve mezraa arasında evvelki, yani eski tahririne ait defterde adı geçmiyen 131 köy ve mezraa bulunmaktadır. Demek ki bunlar 1570 tahririne tekaddüm eden tahrirden beri vergi altına alınmışlardır. Bu 131 köy ve mezraadan bazıları sancağın iç kısımlarında bulunmakta olup daha önceki tahririne yanlışlık veya bilememelik yüzünden dahil edilmemişlerdir (misal: Dömös, Tat, Dag, Valmod, Zsido), fakat bunların çoğu ta batı uclarda bulunmakta olup iki devlet arasındaki anlaşmaya göre Türk idaresine dahil değildi ve sırf cebri tazyik neticesi, belki bu suretle Türklerin tecavüzünden kurtulmak ümidiyle, vergi ödemeyi taahhüdetmişlerdi. Komran kalesinin dibindeki Fizik tö, Bars ve Nyitra illerinde Ledec, Geszte, Nagy Tormos, Lüki, Malomszeg ve Zsitva, sonra Nyitra nehrinin batısına düşen daha 100 kadar köy bu yerlerdendi.¹

Bu şekildeki genişleme Türk hazinesinin kolayca zenginlemesini sağlamamıştır, çünkü bu hal Macarlar tarafında ilkin bir telâş ve ürkü uyandırmış, sonra da mukavemet husule getirmiştir. Kirallık

¹ Sancakta hanelerin sayısı da aynı nispette yükselmekteydi: 1556-da 2.432, 1570-te 4.206, 1576-da 4.204, 1585-te 4.356 hane bulunuyordu (Viyana Nat. Bibl.-teki Türkçe yazmalar, Mxt 587 s.). Bu yükseliş kısmen Türk arazisindeki tahririn daha esaslı bir şekilde yapılması, kısmen yeniden tâbi kılmalar, «vergi tahrir hududu» nun ileri alınması neticesinde meydana gelmiştir.

sarayı, vilâyetler ve arazi sahibi büyük Macar beyleri bu Türk zoruna karşı koymuşlar ve neticede ya Türklerin kırallık arazisinde vergi toplamalarına mâni olmuşlar, yahut da serflerini Türk akınlarına maruz bulunmayan daha uzaktaki mülklerine götürmüşlerdir. Böylece vergi tahsili pek başarılı olmamıştır. Türk vergi defterlerinden öğrendiğimize göre 1553-te o zamanki 2.432 hanenin hemen yarısı, 1.208 hane vergice bakayaya kalmış, 1585 yılında, o zamanki 4.356 haneden 772-si kaçmış veya hicret etmiş, ötekilerin vergilerinin arkası da parça parça, yıllarca süren taksitlerle ancak alınabilmiş ve 1588-de bile daha bakaya kalmıştır. Bu durumu defterdardan sonra idari makam da göz önüne almak ve hudut meselesinde Macar kırallığıyla görüşmelere başlamak zorunda kalmıştı. Bu görüşmelerden ve uzun tartışmalardan sonra hudut hattı tam olarak çizilmiş ve Türk hükümeti zararına olarak biraz geriye alınmıştır. 1570 yılı tahriri Ostrogon sancağının en fazla genişlemiş olduğu yıllara aittir.

Üzerinde 470 şehir, köy ve mezraa bulunan bir sahayı tek bir merkeze bağlamak idare bakımından uygunsuz olurdu. Gerçi imparatorlukta, hele onun iç kısımlarında Ostrogon sancağından daha geniş saha tutan sancaklar görürüz, hudut boylarındaki sancaklar umumiyetle daha küçüktüler, çünkü küçük birlikler asıl maksada, memleket müdafaa işine daha elverişli idiler ; fakat ister küçük, ister büyük bir saha üzerinde bulunsun, bir sancak daima daha küçük bölgelere, *kaza* ve *nahiyelere* ayrılırdı. Ostrogon sancağı da işte böyle daha küçük parçalara bölünmüştü ve başka Türk kaynaklarından öğrendiğimiz gibi Nyarhid nahiyesi, Komran nahiyesi sancağın birer parçası, daha küçük birer bölgesi idiler. Fakat 1570 vergi tahriri bu bölgeleri kaydetmemekte, sancağı küçük bölgelere ayırmaksızın ve mevkileri gruplandırmadan sıralamaktadır.

Sancağın toplu bir manzarasını şu şekilde verebiliriz. Sancak arazisi üzerindeki şehir, köy ve mezraaların sayısı, dediğimiz gibi 470 ve sancakta mevcut hanelerin sayısı ise 4.206'dır. Bunların vergilerinden hazine hakkı gelir olarak 1.647.590 akçe temin edilmekte idi ki, bu yekûna Ostrogon şehrindeki râya evlerinin, yani bunlara ait verginin yekûnu ile cetvelde doldurulmamış olan birkaç gelir maddesini de katmak lâzımdır. Bu malûmatı bazı maddelerin toplanmasından elde ediyoruz ve bu toplama işini, yekûnlar sancağın

başka bir yıla ait veya başka sancaklar üzerine hazırlanmış bu çeşit cetvellerin aynı maddeleriyle kolayca karşılaştırılsın diye kitabımızda 470 madde halinde gösteriyoruz. Fakat bunun gibi daha başka toplu bilgiyi böyle uzun çalışmalarla da elde edemeyiz, çünkü verginin ancak 121 yerde müfredatlandırılmış olduğunu görmekteyiz, halbuki buğdayı, mahlûtu râya sade bunların kayıtlarda gösterildiği yerlerde değil her yerde ekiyordu, domuz da her yerde, vergileri maktu olarak alınan köylerde de besleniyor, arı ile de her yerde meşgul olunuyordu. Bunun gibi bağcılık da defterlerdeki müfredatta adları geçen yerlerden başka köylerde de vardı. Hattâ bazı köylerde haylı önemli şekilde idi, çünkü maktu vergi ödiyen yerler arasında sade küçük köylerle mezraalar değil, büyücek yerler ve şehirler de buluyoruz.

Sancağa bağlı olarak gösterilen 470 yerden Ostrogon, Bat,¹ Bator Keszi, Komjat, Magyar Szögyen, Nemet Szögyen, Nagy Sarlo, Nyarhid, Verebely, Udvard, Uj Bars ve Zseliz olmak üzere 12-si varoş (şehir), 365-i köy, ötekiler oturulmuş mezraa veya sınır bölgesi idi. Haneler sayısının nüfus sayısını aksettirdiğini kabul edecek olursak en kalabalık yerler 90 haneli Bat, 75 haneli Bator Keszi ve sırasıyla Nagy Sarlo ve Zseliz 70-er, Szalka 69, Nagy Muzsla, Magyar Szögyen ve Mezö Ölved 60-ar, Udvard 50, Naszvad 49, Györök, Pereszleny ve Börzsöny 45-er, Madar, Kis Sarlo, Köhid-Gyarmat, Vamos Mikola, Köbölkut, Nagy Marot, Perbete ve Nagy Guta 40-ar hane idi. En çok vergi ödiyen yerler: 40-ar bin akçe veren Bat ile Szalka idi (bu ikisi ve yuvarlak bir yekûn ödiyen öteki yerler vergilerini maktu olarak yatırırlardı). Börzsöny 29.318, Verebely 24.000, Nagy Sarlo 23.000, Zseliz 20.791, Kemend 20.752,² Bator Keszi 20.555, Udvard 20.000 akçe. Üç yerin, Szalka, Börzsöny ve Kemend'in vergileri, bunlar köy sayıldıkları halde bazı şehirlerin vergisini geçiyordu.

Elimizdeki tahrir adları yazılan şehirlerin iktisadi hayatları, halklarının "şehirdeki," uğraştıkları işleri üzerine pek az bilgi vermektedir. Bunların sanat hayatlarından hiç bahis olmadığı gibi

¹ Tercümümüzde küçük varoşların, köylerin ve mezraaların adlarını, Türkçelerinin tesbiti henüz pek güç görüldüğünden, aslında olduğu gibi, yani Macarca şekliyle verdik. S. K.

² Tahririmizin ilk sahifesinde Kemend'ten alınan gelir 20.252 akçe, vergi müfredat cetvelinde, 198. sayıda 20.752 akçe olarak gösterilmiştir.

ticaretleri üzerine de sade panayırları zikir olunmaktadır. Fakat alınıp satılan maddelerin adları yazılmamış, pazar veya panayırların hazine geliri (yer parası) da ancak iki yerde kaydedilmiştir. Bu miktar yılda, Magyar Szögyen'de 250, Nemet Szögyen'de 290 akçe tutmaktadır ki, buna dayanarak satılan malın değerini aşağı yukarı 150-200 florin olarak tahmin edebiliriz. Şehirler halkının başlıca meşgalesi ve gelirlerinin en önemli kaynağı, vergi maddelerinden anlaşıldığı üzere, köylerde olduğu gibi keza ziraatti ve bunda da iki istihsal kolu, buğday ziraati ve bağcılık başta geliyordu. Bu alanda teferruatlı incelemeye girişmek niyetinde olmakla beraber yine de rasgele alınan birkaç misalle bu iki istihsal kolunda ulaşılan neticelerin bazı yerlerde aile reislerinin, yani verilen adların sayısına göre nasıl bir nispet teşkil ettiğini gösteriyoruz. Buğday mahsulü, buğday üzerine kesilen verginin on misli olarak alındığında, muayyen yerlerde şu şekli almıştır:

	Eldé olunan buğday	Hanelerin sayısı	Hane başına düşen or- talama	Adları ve- rilen şahıs- ların sayısı	Bir kişi- ye düşen ortalama
Nagy Muzsla	6.250 kile	60	104 kile	95	66 kile
Pozba	1.700 "	10	170 "	35	49 "
Nagy Györöd	3.000 "	10	300 "	27	111 "
Bator Keszi	7.000 "	75	93 "	194	36 "
Zseliz	8.350 "	60	140 "	287	29 "
Varsany	1.000 "	6	167 "	21	48 "
Födemes	1.040 "	6	173 "	24	44 "
Lehotka Gyarmat	100 "	12	8'33 "	24	4 "
Nagyod	1.500 "	14	107 "	40	37'5 "
Csata	1.700 "	12	142 "	49	34 "
Sagi Prepost Leand	450 "	5	90 "	13	35 "
Cseke	2.040 "	15	136 "	75	27 "
Farnad	5.500 "	38	144 "	112	49 "
Kis Ölved	1.750 "	10	175 "	42	41'5 "

Eğer aynı hesapları, mahsulü yine öşrün on misli olarak almak suretiyle, en önemli öteki zirai istihsal koluna, şıra istihsaline — hem de misalin daha faydalı olabilmesi için yukarıda sayılan

yerlerde değil, başka yerlerde — tatbik edecek olursak aşağıdaki sonuçları elde ederiz :

	Elde olunan şıra	Hanelerin sayısı	Hane başına düşen or- talama	Adları ve- rilen şahıs- ların sayısı	Bir kişiye düşen ortalama
Harsas					
Terjen	4.500 pint	9	500 pint	17	265 pint
Kis Tata	200 "	16	12 "	29	7 "
Madar	9.000 "	40	225 "	115	78 "
Pozba	4.000 "	10	400 "	34	118 "
Neszmely	11.500 "	12	958 "	45	225 "
Szalka	2.667 ¹ "	69	38 "	115	23 "
Nadazs	11.700 "	10	1.170 "	23	506 "
Bator					
Keszi	15.000 "	75	200 "	194	77 "
Szanto	4.530 "	15	320 "	51	106 "
Visk	15.000 "	25	600 "	77	195 "
Magyar					
Szögyen	12.450 "	60	207 "	129	97 "
Nemet					
Szögyen	2.160 "	30	72 "	56	39 "
Mezö					
Ölved	10.000 "	60	167 "	126	79 "
Köbölkut	5.000 "	40	122 "	82	61 "
Börzsöny	60.190 "	45	1.338 "	154	391 "
Nagy Fegy- -vernek	1.350 "	20	67 "	49	28 "
Kis Fegy- -vernek	7.000 "	10	700 "	18	389 "

¹ Szalka ile Nagy Fegyvernek sıra vergilerini yıllık götürü olarak öderler, birincisi 8.000, ikincisi 4.050 akçe verirdi. Bu yerlerde gösterilen pintlerin sayısını tahminî ve ortalama olarak almalıdır. Biz bu rakamı, vergi miktarını bir pint şıra fiyatına, 3 akçeye taksim etmek suretiyle bulduk.

Bu verintilerin daha etraflı incelenmesi, yekûn edilmesi veya karşılaştırılması Macar tarih araştırma işlerini çok bakımdan ilgilendirecek ve hele iktisat tarihi üzerine yapılacak çalışmalarda kaynağımız malzemesinden çok faydalanılacaktır.

Başka bir bakımdan tahrirde geçen adlar, aile reislerinin ad listesi bu kaynağın en değerli kısmını teşkil edecektir, çünkü bu tahrir o çağlara ait buna benzer başka kaynağımız, meselâ *Macarca dicalis*lerimiz bulunmayan veya kısmen bulunan bir saha ile ilgilidir; aynı zamanda bu tahrir o saha üzerinde maddi menfaatlerden başka bütün diğer meselelere karşı ilgisiz bulunan bir hükümet tarafından hazırlanmış, resmî, muteber bir vesikadır. Türk defterdarlığının bu eseri o saha insanları hakkında tamamiyle tarafsız, menfaat gözetmeyen, kanaat verici şahitlik yapmaktadır.

Ancak bu şahidin ifadesi yabancı bir yazı ile, hem de o yabancı yazının artık çoktandır kullanılmıyan ve geniş çevrelerde bilinmiyen bir şekliyle yazılmıştır. Bunun anlaşılır bir hale konması için yazısının "çevrilmesine,, lüzum vardır. Şimdi burada bu "çevrilmeden,, eldeki malzemenin işlenmesi usulünden bahsedeceğiz.

III

Türk vergi tahrirlerinin yayınlanmasında güdülen usul

Türk vergi tahrirlerinin işlenmesi birtakım kısa Türkçe veya Farsça cümlelerin tercümesinden ve Arap harfleriyle yazılı yer ve şahıs adlarının çevriyazısından ibaret olan bir iştir. Yani esası Türk paleografya bilgisine dayanır ve çözümlenmesi Türk paleografyasındaki malûm güçlüklerin ve okuyuşta çok zaman raslanan kararsızlıkların yenilmesine bağlıdır. Vergi tahrirlerinin muayyen bir fikir ifade etmek için kaleme alınmış, okunuş güçlükleri bazan karine ile de yenilebilen muntazam cümleler teşkil etmeyip, yani devamlı bir metin olmayıp, birbiriyle ilgisi bulunmayan, hem de çeşitli dillerden alınma birtakım şahıs adlarının sıralanışından ibaret oluşu paleografik zorlukları artırmaktadır. Macar kırıallığının eski arazisiyle ilgili böyle bir tahrirde Arap harfleriyle "Türkçe olarak,, yazılmış Macar, Sırp, Hırvat, Slovak, Alman, Rumen... v.s. adlarına raslarız. Bunlar arasında herkesçe bilinen adlar bulunduğu gibi, pek nadir veya o çağdan beri kaybolmuş, unutulmuş adlar da vardır. Bu adlar Arap harfleriyle uzakça bir geçmişte,

muayyen bir çağda yazıldığına ve bunların yazılış tarzı bir gele-
neğe bağlı bulunmadığına göre okunmaları daha zor ve çok za-
man şüphelidir.

Bazı Arap harflerinin bünyelerinden olan ve okuma hususunda kendine benzeyen harften ayırdetmeğe yarıyan diyakritik noktaların tahrirlerde kullanılan yazı tarzında (*siyaka* yazısının işlek bir şekli) konmasının zaruri bulunmayışı, hattâ noktasız yazılışının moda oluşu defterdeki adların okunuşundaki güçlüğü artırmaktadır. Diyakritik noktaların konmayışı sade noktalı harflerin (31 harften 18-inin) ses değerinin değil, bazı, her zaman noktasız olarak yazılan harflerin ses değerinde de kararsızlık husule getirmektedir (çünkü her zaman "ya burada da nokta eksikliği varsa,, şüphesi uyandırır ve böylece harfler başka türlü de okunabilirler), şu halde harflerin büyük çoğunluğunda ses değeri kararsızdır.

Adların okunuşu şu bakımdan da zor bir iştir ki, elimizdeki tahrir muayyen yerlerin (muayyen köylerin) yazılış sırasına göre birbirini takibeden, mahallinde hazırlanmış bir cetvel olmayıp ayrı kâğıt yaprakları üzerine alınmış ve sonra beyaza çekilerek defter haline getirilmişlerdir ve belki de bunda bazı yerler birbirinden uzak sahifeye düşmüş ve adların yazılışında beyaza çekme sırasında da yanlışlıklar yapılmıştır.

Bununla beraber bir-ikisi müstesna, yer adlarının okunuşunda muvaffak olunmuştur.

Yer adlarının tâyini, asliyle karşılaştırılması, bu kadar kolay olmamıştır, zira demin de söylediğimiz gibi tahrirler defter haline getirilirken birbirine yakın olan köyler uzak sahifelere düşebilmişlerdir. Bir yerin adı açıkça yazılmışsa ve sancak içinde bu ad yalnız bir kere geçiyorsa, bunun tâyini pek güç olmamıştır. Başka birçok hallerde Türkçesinde okunan meşruhat yardımıyla yer tâyin edilmiştir. Meselâ "Ujfalú, Nagy Ker köyü yanında,, yahut ". . . . köyü, Garam'da değirmeni vardır,,. Ama böyle meşruhat en ziyade aynı addaki köylerin ayırdedilmesinde işe yaramıştır, bazı tekerrürlü geçen yer adlarının tâyini bu takdirde bile kararsız kalmıştır. Böylece birçok Ujfalú'lar, Totfalú'lar ve muhtelif Marot'lar içinden bazıları ve şöyle 20-30 kadar sair yer adı tahmini olarak dahi tâyin edilememiştir. Bu sonuncuların çoğu nüfussuz köy veya mezraa olmalıydı ki, vergileri az bir yekûn tutmakta,

mahsulleri müfredatlanmamış bulunmaktadır. Kitabımıza eklediğimiz haritada kesin olarak tâyin edilemeyen köyler gösterilmemiştir.

Tahrirdeki soyadlarının okunuşunda yer adlarının okunuşundan da çok zorlukla karşılaşılmaktadır. Soyadlarının okunması için mahallî dilin, mahallî coğrafya şartlarının, oradaki tabii ârızaların mahallî adlarının, siyasi tarihin o yerle olan münasebetlerinin, soyadı kategorilerinin, v. s. bilinmesi herhalde şarttır ve bunun içindir ki mahallî şartlarına, adlandırma âdetlerine doğrudan doğruya vukufu olan kimse eldeki ad malzemesinden belki de paleografça okunuşu kararsız diye işaret edilen adların asıllarını keşfedebilir. (Şunu da kaydedelim ki, soyadı onu taşıyanın ne müslüman, ne de Balkan'lı olmadığını gösterir ve Macaristan'a ait tahrirlerde soyadı daima özadın önünde gelir. Müslümanlarla ortodokslarda o zamanlar henüz soyadı yoktu ve kendilerini, adlarının önüne baba adını getirerek tanıtlardı.)

Özadlarının okunuşu soyadlarının okunuşundan çok daha kolay bir iştir, zira özadlarının sık sık tekerrüründen yazılış tarzları daha iyi öğrenilebiliyor. Zaten tahrirlerin okunmasında da amelî bir giriş olarak özadlardan faydalanılmaktadır.

Malzemenin yayınlanmasında *fonetik çevriyazıyı* seçtik, hem de Macarcanın ses işaretleriyle ve fonetiğiyle, onları yazan Türk memurun yazısında görüldüğü gibi halkın ağızından nasıl duyulmuşsa, veya kendi yazdığını nasıl okumuş yahut okumağa çalışmışsa, öyle yazdık. Yazıların yayınlanmasında hatıra gelebilecek diğer usuller ya daha az amelîdir, yahut da daha az elverişlidir.

Yazılı malzemeyi en sadakatli şekilde yayınlıyabileceğimiz fotoğraf yoluyla, *tıpkıbasımlarla* yayınlama Türk vergi tahrirlerinin yayınlanmasına elverişli değildir, çünkü bu usul malzemeyi nihayet mahdut sayıdaki Türk paleograflara tanıtmayı kolaylaştırır, halbuki tahrirlerin muhteviyatı bunlardan ziyade, sayıları daha çok olan mahallî tarih araştırmacılarını ilgilendirir.

Diğer bir usul, meselâ Lâtin harfli kaynakları "matbaaca dö-külmüş,, aynı harflerle tab ve teksir eden neşir usulü daha (*tıpkıbitik*) varsa da Türk harflerinin yayınlanmasında bu da tatbik edilemez, çünkü tahrirler, yukarıda da söylediğimiz gibi, tam olarak yazılmış harflerle değil, diyakritik noktaları bile konmamış kesik harflerle yazılmıştır. Şu halde tıpkıbitik usulü kısmen teknik bakımdan da

tatbik olunamayacağı gibi zaten malzemeyi de daha yakından tanıtamaz, fotoğraf kopyesi, yani tıpkıbasım ne gösteriyorsa o da ancak onu verir.

Üçüncü bir şekil, malzemenin *o zamanki Türk harfleriyle* (Arap harfleri) yazılmışını, bunun matbaacılıkta kullanılan harfleriyle yayınlamak olabilirdi. Türkçe bir metin veya eski Türk harfli (Arap harfli) yazı kullanan halkla ilgili adlar veren bir malzemenin yayınlanmasında eski Türk harfleriyle yayınlamak en doğru yol olabilir ve Lâtin harfli bugünkü Türk yazısının çıkışından sonra dahi ilmî ihtiyaçları karşılayabilecek tek usul budur. Fakat tahririn hazırlandığı çağda Türk harfleriyle (Arap harfleri) yazmayan halkın oturduğu yerlerde o zamanki Türk yazısıyla yapılan yayınlama, maksadı ancak kısmen karşılayabilir ve malzemenin yayınlanmasına keza elverişli değildir, zira yayınlanacak malzeme yazılması matlup sesleri sade kesik Arap harfleriyle göstermekle kalmayıp bundan başka vokalleri de çok zaman göstermez. Öyle ki, bu şekildeki yayınlamada adlar birçok surette okunabilir veya okunamaz bir halde kalırlar. Meselâ Macar *Kerekes* adı *Krkş* harflerinin, *Gergely* adı *Krkl* harflerinin, *Benedek* adı *Bndik* harflerinin karşılıklarıyla v. s., yani okuyanın bir türlü faydalanamayacağı şekillerde yazılmıştır.

Bunlardan başka bir de ihtisas ilimleriyle uğraşanların, verecekleri kelimenin asıl harflerini canlandırmak istedikleri, fakat asıl harflerle olan yayınlamanın, meselâ Arap harfleri bulunmadığı zaman kullanmak zorunda kaldıkları *çevribitik* denilen yazı usulü hatıra gelebilirdi. Bilindiği gibi bu çevribitik usulü Lâtin alfabesi üzerine kurulmuş olup birtakım işaretler (nokta, çizgi ve saire) yardımıyla Arap harflerini canlandırmağa yararlar (meselâ Arapça *sad* harfini göstermek için altından noktalı *ş*, *ayın* harfini göstermek için mütaakıp harfin üst ön kısmına konan yarım dairecik :^c v. s.¹ Bu işaretlerin değerleri nispeten kolayca öğrenilebileceğine göre tahrirlerin bu yazı şekliyle yayınlanması malzemeyi esaslı bir şekilde göz önüne koyabilirse de buna karşılık kendi hususi

¹ Çevribitik usulünün onu her kullanana göre değişmesi bu usulün mükemmel olmadığını gösterir; bunun için en son beynelmilel müsteşrikler kongresinde bunun bir şekle konması üzerine denemeler yapılmıştır (bk. Die Transliteration der arabischen Schrift, Denkschrift dem 19. internationalen Orientalistenkongress, Leipzig, 1935).

harfleri ve işaretleriyle yabancılık ve müphemlik getirir ki bu da bir yandan şaşırtıcı bir tesir yapar, öte yandan da çok zaman mânasız ve maksatsız görünür. Macarcanın hâkim olduğu bir sahada: meselâ Nagy, Szabo, Sebestyen gibi adların ciltler boyunca Nâk, Şâbō, Şebōşkin şeklinde geçmesindeki zarureti okuyucu bir türlü izah edemez. Şu halde vergi tahrirlerinin yayınlanmasına bu usul de fonetik çevriyazı kadar elverişli değildir.

Bu çeşit kaynakların yayınlanmasına umumiyetle fonetik çevriyazı en elverişli olduğundan vaktiyle Türk imparatorluğu içinde bulunan çeşitli halklara ait vergi tahrirlerini hep o halkların kendi alfabeleriyle, mahallî telâffuzla, daha yakın misal vermek için söyliyelim, Sırpplarınkini hep Sırp, Hırvatlarınkini hep Hırvat v. s. ve Macarlarınkini de Macar alfabasıyla, keza Türklerinkini de Türk alfabesiyle,¹ mahallî telâffuza göre yazmak ve yayınlamak gerekir. Dil sahalarının birbirine temas ettiği yerlerle ilgili halkların araştırmacıları kendi bakımlarına göre çalışabilirler, çünkü böyle yerlerde muhtelif dillerden çıkma adlar hem ses, hem de şekil bakımından karşılıklı olarak alışılmış bir şeydir. Netekim meselâ Bogdan, Petko, Vukovics v. s. gibi adlar Macar gözüne, Macar kulağına nasıl yabancı değilse muayyen yerlerde yaşayan Slovak, Sırp veya Hırvat kavminden bir kimseye de Szabo, Nagy, Kis ve daha bunun gibi birçok Macar adları yabancı gelmez.

Tahrir malzemesi fonetik çevriyazıyla da tam ve şüphesiz olarak yazılamaz ve kullanışı okur için bu şekilde de pek kolay olmaz. Türk yazısıyla yazılmış adların muayyen bir şekilde Türkçe bir *nuance* almış olacaklarını, yumuşıyacağını veya sertleşeceğini, uzayıp kısılacağını, bundan başka da ayırdedici değerlendirmeye kaçabileceklerini okurun göz önünde bulundurması gerektir. Bu *nuance* veya değerlendirmeyi hem soy, hem özadlarında belirtmeğe çalıştım ki, bunu okur da dikkatten uzak tutmamalıdır. Gündülen usul esere eklenen tıpkıbasımın eserin ilgili yerleriyle karşılaştırılmasıyla etraflıca anlaşılabilirse de burada yine kaide teşkil edebilecek birkaç örnek veriyorum.

¹ Tabiatıyla o zamanki Türk yazısıyla ve — çevriyazılarda da lüzumlu olduğu gibi — diyakritik noktalar daima konmak, daha doğrusu kesik harfleri tamamlamak suretiyle, yani devamlı meşrubatla yapılabilir, yoksa verilen malzeme kullanılamaz olur.

Bazı adlar, yanlarına iki türlü okunabileceğini gösteren istifham işareti konmamış olsa bile iki türlü okunabilir. Şu çift isimler bu kabildendir : Boda - Buda, Berta - Barta, Szücs - Szöcs, Simonyi - Somogyi, Keri - Nyiri, Paul - Pavel, v. s.

Türkçede *c* (oku : *ts*) sesini göstermek için *cs* (oku : *ç*) sesi veren bir harf kullanıldığından Racs, Csigan, Koncs, Kocsa v. s. şeklinde gösterilen adların yerine Rac, Cigan, Konc, Koca adları anlaşılmalıdır.

Yer adları *i* mülkiyet eki almaksızın da soyadı olabilir, buna göre Kemend, Litas, Duva, Herestyen, Bin v. s. soyadları Kemendi, Litasi, Duvai, Herestyeni, Beni (Benyi) demektir.

Herszek (oku : hersek) adından Herceg anlaşılır (karşılaştır : "Hercegovina,, Türkçe Hersek), Balik adından Balog, Cse adından ise bugün Cseh şeklinde yazılan ad anlaşılır.

Bazı şüpheli görünen hallerde, özadlarında olsun, soyadlarında olsun adın sık geçtiğini tahmin ettiğim şekli seçtim. Meselâ Petko adı siyaka yazısında tıpkı Benko gibi yazılır. Böyle bir adı teşkil eden harflerle Slovak dil sahasının yakınlığını göz önüne getirerek bu adı hep Petko diye yazdım.

Özadların çevriyazısında İstvan, Stefan, İsztefan şekli (sonuncusu Stefan'ın Türkçe şeklidir, Türk dili kelime başında gelen iki konsonanın telâffuzunu başlarına bir *i* koymakla kolaylaştırır), Bodizs, Bodizsar, Barlabas, Menyhar ve Laos (Lajos yerine) adlarını oldukları gibi muhafaza ettim. Buna karşılık Türkçe yazılışta her hangi bir *nuance* veya değer gözetmeksizin sade o zamanki (bugün artık eskimiş) Macar telâffuzuna göre gösterilen adlarda aslındaki şeklin fonetik çevriyazısı üzerinde ısrar göstermedim. Böylece Türkçesinde hep Mihál olduğu halde bu adı Mihaly, Türkçesindeki Gergel'i Gergely, Alberd'i Albert, Ferencs'i Ferenc, Vincse'yi Vince v. s. diye yazdım. Özadlarından yapıma soyadlarında da bu tarzı gözettim.

Garam suyunun Türkçe şekli olan Gara'yı hep Macar şekliyle Garam diye yazdım. Duna, Zsitva, İpoly gibi diğer nehir adları Türkçede de hemen hemen Macarcadaki gibi söylenmektedir.

Türkçeye Macarcadan geçmiş olan ödünç kelimeleri : Soga, sluga 'hizmetçi', biro 'muhtar', pap 'papaz', meştör 'usta', polgar 'şehirli' eršek 'başpiskopos' v. s. kelimeleri yazılışında gördüğüm

gibi, tabii Macar alfabesiyle yazdım ve Macarcadan geçme ödünç kelime olduğunu göstermek için hep tırnak içine aldım.

Esere bir harita ile tahrirden, baştan 8, sondan iki sahife olmak üzere on sahife tıpkıbasım ilâve ettim. Tıpkıbasımların yayınlanmasından maksat bunların kısmen eserin kontrolüne imkân vermeleri, kısmen de tahrirlerin okunuşuna alıştırmak içindir.

Tahrirlerin yayınlanmasına müsaade ederek bu eserin meydana gelmesine imkân verdiği için Prusya Devlet Kitapsarayını Doğu Eserleri Dairesine (Preussische Staatsbibliothek, Orientalische Abteilung, Berlin) bu vesile ile de gerçek şükranlarımı sunarım.
